

Hadis Kaynaklarındaki Dağlama ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Yusuf Sarı | 0000-0001-9217-6668 | yusuf-sari42@hotmail.com

Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis Bilim Dalı Konya, Türkiye

ROR ID: 013s3zh21

Öz

Dağlama, insan bedenindeki canlı bir dokunun, kızgın demir ve odun koru gibi bir cisimle yakılması anlamına gelmektedir. Çalışmada, Asr-ı saâdet ve öncesindeki tedavi yöntemlerinden biri olarak bilinen dağlama ile ilgili rivayetler incelenmiştir. Bu çalışmada, sosyal bilimler araştırma yöntemlerinden biri olan tarama yöntemi tercih edilmiştir. Konuyla ilgili hadisler kaynaklardan taranmış, anlam-bağlam cihetiyle belirli bir mantıksal sıraya konulmuş, hadis şerhleri başta olmak üzere bazı eserlerden istifade edilerek konu etraflıca araştırılmıştır. Asr-ı saâdette öne çıkan tedavi yöntemlerinden birinin dağlama usulü olduğu ilgili rivayetlerden anlaşılmaktadır. Ancak rivayetlerde dağlama yöntemiyle tedavi tavsiye edildiği gibi aynı zamanda yasaklanmıştır. Bu durum, hadisler arasında çelişki olduğu vehmini uyandırmakla birlikte söz konusu uygulamanın mahiyetine yönelik araştırma yapmayı gerekli kılmaktadır. Bu sebeple çalışmada dağlama ile ilgili rivayetler incelenmiş olup bu yöntemin yasaklanma sebepleri ortaya konulmuştur. Bununla birlikte dağlama yönteminin insan, hayvan ve bazı bitkilere uygulandığı tespit edilmiş, çalışmadaki sınırlılık sebebiyle sadece insana uygulanan dağlama yöntemiyle ilgili olan kısım incelemeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Hadis, Rivayet, Dağlama, Tedavi, Şifa.

Atıf Bilgisi

Sarı, Yusuf. "Hadis Kaynaklarındaki Dağlama ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi". *Düzce İlahiyat Dergisi* 8/2 (Aralık 2024), 199-224. <https://doi.org/10.61272/duid.1472108>

Geliş Tarihi	22.04.2024
Kabul Tarihi	31.11.2024
Yayın Tarihi	31.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Evaluation of Narrations Regarding Cauterization in Hadith Sources

Yusuf Sarı | 0000-0001-9217-6668 | yusuf-sari42@hotmail.com

Ph.D. Student, Necmettin Erbakan University, Institute of Social Sciences, Department of Hadith Studies Konya, Türkiye

ROR ID: 013s3zh21

Abstract

Cauterization refers to the process of burning a living tissue in the human body using a heated object, such as a hot iron or charcoal. This study examines narrations regarding cauterization, a treatment method known to have been practiced during the time of the Prophet (Asr al-Sa'adah) and earlier. In this study, the survey method, which is one of the research methods in social sciences, has been preferred. Relevant hadiths were gathered through a scanning method, arranged in a logical order based on their meaning and context, and an in-depth investigation was carried out by utilizing primarily hadith commentaries from certain sources. It is understood from these narrations that cauterization was a prominent treatment methods during the Prophet's era. However, while the cauterization method is recommended in some narrations, it is prohibited in others. Although this gives the impression of a contradiction among the hadiths, it necessitates further investigation into the nature of this practice. Therefore, this study examines the narrations concerning cauterization and elucidates the reasons behind its prohibition. Additionally, it has been identified that the cauterization method was applied to humans, animals, and some plants; however, due to the limitations of this study, only cauterization practices applied to humans have been examined in detail.

Keywords

Hadith, Narration, Cauterization, Treatment, Healing.

Citation

Sarı, Yusuf. "Evaluation of Narrations Regarding Cauterization in Hadith Sources". *Düzce Divinity Journal* 8/2 (December 2024), 199-224. <https://doi.org/10.61272/duid.1472108>

Date of Submission	22.04.2024
Date of Acceptance	10.11.2024
Date of Publication	31.12.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Yüce dinimiz İslâm, insan sağlığının korunmasına büyük önem vermiş ve tedaviyi teşvik etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (a.s.): “Allah, indirdiği tüm hastalıkların muhakkak şifasını da indirmiştir.”¹ buyurarak tedavi yöntemlerinin araştırılmasını teşvik etmiştir. Zira insanın ilahi hitaba muhatap kılınması ve buna bağlı olarak sorumluluğunu yerine getirebilmesi ancak akıl sağlığının yerinde olmasıyla sağlanabilir. Bu sebeple sağlığın korunmasına yönelik akla ve bedene zarar veren şeyler yasaklanmış; hastalandığında ve ihtiyaç duyulduğunda tedavi teşvik edilmiştir.

Tedavinin meşruluğu konusunda Kur’ân’a bakıldığında maddi hastalıklara dair ayetler bulunmakta ve sağlığı muhafaza etmenin gerekliliğine işaret edilmektedir.² Bunun yanı sıra manevi hastalıkların toplandığı merkez olan kalbin (gönül dünyasının) tedavi yöntemlerine de değinilmektedir.³

Nebevî uygulamaya bakıldığında tedavinin geniş bir yer tuttuğu görülmektedir. İslâmiyet öncesi ve sonrası uygulana gelen ilaç ve okuma (rukye) gibi tedavi yöntemleri başta olmak üzere o dönemde birçok geleneksel tedavi usulleri kullanılmaktaydı. Bu tedavi usullerinden gerek insanın manevi dünyasına zarar vermesi, gerek akıl ve beden sağlığını tehdit etmesi yönüyle sakıncalı olanları menedilmiş; böyle olmayanlara ise izin verilmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber (a.s.), bir taraftan hasta olanların tedavi olması gerektiğine işaret ederken⁴ diğer taraftan haram usul ve uygulamalarla yapılan tedavileri yasaklamıştır.⁵

Hz. Peygamber’in (a.s.) “Sizler bir yerde tâûn hastalığı çıktığını işittiğiniz zaman, o tâûnlu yere girmeyiniz. Tâûn sizin bulunduğunuz yerde meydana gelirse, sakın sizler oradan dışarı çıkmayınız”⁶ sözü, henüz insanlığın o dönemde bilmediği bulaşıcı hastalıklara sebep olan mikroptan korunmaya yönelik alınan bir tedbir olduğunu ortaya koymaktadır. Bu rivayetten anlaşılmaktadır ki İslâm,

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fî, *el-Câmi u’l-müsnedü’s-sahîhu’l-muhtasar min umûri Rasûlillâh sallallahü aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih* (Sahîhu’l-Buhârî) (Beirut: Dâru’l-Fikr, ts.), “Tıb”, 1; Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi’u’s-sahîh* (Sahîhu’l-Müslim) (Beirut: Dâru’l-Fikr, 2003) “Selâm”, 69.

² Bakara 2/184, 196.

³ Yûnus 10/57; er-Ra’d 13/28.

⁴ Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Süneni Ebî Dâvûd* (Riyad: Beytü’l-Efkârî’-Düveliyye, ts.), “Tıb”, 1; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce* (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 2010), “Tıb”, 1.

⁵ Ebû Dâvûd, “Tıb”, 11.

⁶ Buhârî, “Tıb”, 30; Müslim, “Selâm”, 92.

bulaşıcı hastalıklardan korunmayı emretmiş ve karantina uygulamasını hastalıktan korunma yöntemi olarak sunmuştur. Bunun yanında bulaşıcı hastalığa yakalananlardan uzak durulmasını da tavsiye etmiştir.⁷

Hz. Peygamber'in (a.s.) tedavi yöntem ve şeklini oluşturan nebevi tıbbın, ilahi kaynaklı/vahye dayalı bir tıp bilgisi olduğunu savunanlar olduğu gibi,⁸ o dönem Arap tıp tecrübesine dayanan bir bilgi birikimi olduğunu iddia edenler de olmuştur. Bir diğer iddia ise bir kısmının âdet ve geleneklere dayalı uygulamalar olduğu, bir diğer kısmının ise vahiy kaynaklı olduğu yönündedir.⁹

Hz. Peygamber'in (a.s.) çeşitli sebeplere binaen tavsiye ettiği, okunmasını ve yapılmasını istediği birçok tedavi yöntemi, daha sonraki kuşaklara kaynaklar vasıtasıyla aktarılmış, sağlık alanında âdeta bir tıp kültürü oluşturmuştur. Böyle bir kaynağın oluşmasında en önemli katkının, ilk dönem muhaddislerinin ciddi gayret ve özverilerine borçlu olduğu görülmektedir.

Hadis kaynaklarına bakıldığında Hz. Peygamber'in (a.s.) tıp ile ilgili hadislerini bir arada toplamak suretiyle özel bölümler oluşturulmuştur. Şöyle ki: İmam Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce gibi müellifler Kitâbü't-Tıbb başlığı altında bir bölüme yer verirlerken, İmam Müslim, Kitâbu's-Selâm bölümünde bu rivayetleri zikretmiştir. Yine İbn Kayyim el-Cevzî *Zâdü'l-meâd* adlı eserinde *et-Tıbbu'n-Nebevî* adında özel bir bölüme yer vermiştir. Daha sonra İbn Kayyim *et-Tıbbu'n-Nebevî* adıyla bir eser kaleme almıştır. Daha birçok müellif tarafından *Tıbb-ı Nebevî*'i konu edinen eserler neşredilmiş ve İslâm kültür ve medeniyetinin hizmetine sunulmuştur.

Zamanın ilerlemesiyle tıbbın gelişme kaydetmesi, insanlık için yeni tedavi yöntemleri sunmasına karşın; geleneksel tedavi usulleri öteden beri uygulanagelmıştır. Bunlar arasında özellikle hacamat, rukye (okuma) ve dağlama gibi tedavi yöntemlerinin, her dönemde insanlığın başvurduğu tedavi usulleri arasındaki yerini muhafaza ettiği söylenebilir. Modern tıbbın ciddi bir gelişme kaydettiği günümüzde dahi bu yöntemler, başlıca tedavi usulleri arasında önemini korumaktadır.

Bu çalışmamızda; geleneksel bir tedavi yöntemi olan dağlamanın hadisler bağlamında uygunluğu incelenip değerlendirilmesi yapılmıştır. Dağlama insan, hayvan ve nesnelere üzerinde yapılmıştır. Biz tedavi amacıyla insanlara uygulanan dağlama yöntemini ele aldık. Bunun yanında çok kısa olarak hayvanlara

⁷ Buhârî, "Tıbb", 19; Müslim, "Selâm", 36.

⁸ Bk. Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyüb, *Zâdü'l-meâd fi hedyi hayri'l-ibâd* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 4/33; Cemalettin Ebü'l-Ferec, *Keşfü'l-müşkil min hadisi's-sahîhân* (Riyad: Dâru'l-Vatan, ts.), 2/394.

⁹ Bk. İbn Cevzî, *Keşfü'l-müşkil*, 2/394; Yavuz Köktaş, *Çelişkili Hadisler ve Çözüm Yolları* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 383, 384.

yapılan dağlamadan da birkaç rivayet aktararak konuya özetlemeyi uygun gördük.

1. Dağlamayı Yasaklayan Rivayetler

Genel olarak bakıldığında dağlamanın insan, hayvan, ağaç vb. nesnelere üzerinde uygulandığı görülmektedir. Yaygın olarak yapılan ise, insan ve hayvan üzerine yapılan dağlamadır. Bu tedavinin uygulanması noktasında; insan üzerine bedeni ve dimağı güçlendirmeye yönelik dağlama yapıldığı gibi, hasta uzvu tedavi etmek için de dağlama yapılmaktadır. Hayvan üzerinde ya hayvanın hastalıklı organı kızgın bir demir ile dağlanmakta ya da hayvanların, özellikle deve, at ve koyun gibi hayvanların sahipleri tarafından tanınmasına yönelik damgalama işlemi uygulandığı görülmektedir.¹⁰ Burada incelenen rivayetlerde dağlamanın daha çok akan kanı durdurmaya ya da hasta olan kısmı tedavi etmeye yönelik uygulamaları yer almaktadır.

Dağlama ile ilgili gelen rivayetlerde, metinlerde geçen lafızların ya dağlamanın yasaklığına işaret eden “nehyetti, nehy olunduk” gibi açık bir ifade ile ya da yapılmasının tavsiye edilmemesi veya dağlamanın hoş karşılanmadığını belirten ifadeler yer almaktadır. Rivayetlerde dağlama manasını ifade eden lafızlara bakıldığında; “الْكَيْ” (Bedeni taş vb. aletlerle yakmak/dağlamak)¹¹ mastarı ile “اُكْتَوَى” (dağlandı) fiilinin çeşitli sıgalarının yer aldığı görülür. Ayrıca insan tedavisi dışında kullanılan, özellikle hayvanlara çeşitli maksatlarla yapılan dağlamanın; ateşle veya kesme vb. yöntemlerle dövme yapmak/işaretlemek¹² manasına gelen “الْوَسْمَ” ile “الضَّرْبَ” gibi kelimelerin yer aldığı rivayetlerde görülmektedir.

Kaynaklara bakıldığında ilk dönem hadis eserleri başta olmak üzere dağlama rivayetlerinin hadis külliyatının çoğunda yer aldığı görülmektedir. Hatta birçok eserde dağlamaya özel bir fasıl açılıp, hadislere ve gerekli açıklamalara yer verilmiştir.¹³

¹⁰ Bu konu hakkında geniş bilgi için bk. İlhami Durmuş, “Türk Kültür Çevresinde Dağlama Geleneği”, *Millî Folklor Dergisi* 24/95 (2012), 1-8.

¹¹ Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebû Fadl Cemaleddin, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1993), 25/235.

¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/636.

¹³ Bk. Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî, *el-Câmi'* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1989), 10/406, 407; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'* (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 2011), “Ayn”, 401.

Yine ilk dönem kaynaklarda konuyla alakalı tespit edilen rivayetler incelendiğinde; Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'* isimli eserinde dağlama ile ilgili rivayetlerin merfu' veya mevkûf olarak yer aldığı görülmektedir. İmam Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta'* isimli eserinde ise rivayetler mevkûf olarak nakledilirken, merfû hadise rastlanılmamaktadır. Aynı şekilde Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned'*inde yer alan rivayetler içerisinde hadisin gerek merfû' gerek mevkûf olarak nakledildiği görülmektedir.

Bu bölümde beş rivayet ele alınarak incelenecektir. Rivayetlerin sened itibarıyla sayısı çok olmakla birlikte aynı anlam çerçevesinde birleşen toplam beş rivayete rastlanmıştır. Buna ilaveten tedavi maksadı taşımayan, hayvanlara yapılan dağlama, damga vurma gibi rivayetler, bu beş rivayetin dışında kısa açıklamalar yapılarak değerlendirilmiştir. Yukarıda da işaret edildiği üzere hadisler ilk dönem kaynaklarından itibaren nakledilegelmiştir. Fakat metni aktarılan rivayetlerde Kütüb-i Sitte müelliflerinin kaynaklarına öncelik verilmiştir.

1.1. İbn Abbas Rivayeti

İbn Abbas'ın (r.a.) bildirdiğine göre Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmaktadır: "Şifa üç şeydedir; bal şerbeti içmekte, kan alma âleti vurmakta, ateşle dağlamakta. Fakat ben ümmetimi ateşle dağlamaktan nehyederim."¹⁴

Hadis, en erken kaynak olarak Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*inde geçmektedir. Hadisin senedi rivayet edilen kaynaklarda Sâlim b. Aclân'da birleşir. Daha sonra Saîd b. Cübeyr'den sonra İbn Abbas yoluyla Hz. Peygamber'e ulaşıyor. Rivayet ilk üç tabakada da garîp olarak gelmiştir. Bununla birlikte ricâlinin sika olması sebebiyle¹⁵ ve Buharî'nin *Sahîh'*inde yer aldığından dolayı rivayetin sahih olduğu söylenebilir.

¹⁴ Buhârî, "Tıb", 3; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 4/85; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce "Tıb"*, 23; Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-kebir* (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 11/437. Hadisin metni: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ الْحَكَّامِ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا سَالِمُ الْأَقْطَسِيُّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: "الْبَيْضَاءُ فِي ثَلَاثَةِ شَرَبَاتٍ عَسَلٍ وَشَرْطَةِ حُجَجٍ، وَكَيْتَةِ نَارٍ، وَأَهْنَى أُمَّتِي عَنِ الْكَيْتِ"

¹⁵ Bk. Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Kâhire: Dâru'l-Hadis, 2006), 12/61; Ebû Abdurrahman Muhammed Nasuriddin b. Hac el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisü's-sahîha ve şey'un min fikhihâ ve fevâidihâ* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1996), 3/145.

İbn Cevzî (ö.597/1201), hadiste yer alan dağlama uygulamasının nehyine ilişkin yaptığı açıklamada; söz konusu bu yasağın vahiy kaynaklı olmadığını, yapılan bu işlemin, meşakkatinden dolayı Hz. Peygamber tarafından yasaklandığını belirtmektedir.¹⁶

Burada zikrolunan yasağın tenzihî olduğu, sebebinin de yapılan uygulamanın tehlikeli ve çok acı verdiği söylenmektedir.¹⁷ Diğer taraftan o dönemde insanlar dağlamanın bizzat kendisinin hastalığı kestiğine inanmaları ve henüz hasta olunmadan önce bu işleme başvurularının¹⁸ kendilerini hastalıktan koruyacağına inanmaları sebebiyle yasak kapsamına alındığı söylenebilir. Zira Hz. Peygamber'in (a.s.) yaşadığı dönemdeki insanlar batıl inançların getirdiği birçok hurafelere inanmaktaydılar. İslâm'ın asıl hedefi olan tevhid inancına aykırı ve onun ruhuyla bağdaşmayan bu tür inançları zihinlerden ve gönüllerden temizlemek Hz. Peygamber'in (a.s.) görevleri arasındaydı. Bu sebeple o dönemde yaygın bir tedavi olarak bilinen ve şifa olduğuna inanılan bir yöntemin yasaklanmasının buna dayandığı anlaşılmaktadır.

1.2. Câbir b. Abdillâh Rivayeti

Câbir İbn Abdillah (r.a.) şöyle demiştir: "Ben Peygamber'den (a.s.) işittim, şöyle buyuruyordu: "Eğer sizin tedavilerinizde herhangi bir şeyde bir hayır varsa veya tedavilerinizden herhangi birinde bir hayır olacaksa; o neşter (ameliyat bıçağı) darbesinde, bal şerbetinde, hastalığa uygun ateşle dağlamakta vardır. Fakat ben dağlama tedavisini sevmiyorum."¹⁹ Burada "dağlama" diye tercüme

¹⁶ İbn Cevzî, *Keşfü'l-müşkil*, 2/394.

¹⁷ Bk. Şihâbüddin Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethü'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Maârif Müessesetü'l-Âlemî, 1956), 10/138; Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed Bedreddin, *Umdetü'l-kârî şerhu sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.), 21/21, 231, 235, 243.

¹⁸ Bk. Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekir, *İrşâdü's-sârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Mısır: Matbaatü'l-Kübrâ el-Emiriyye, 1905), 7/361.

¹⁹ Buhârî, "Tıb", 4; Müslim, "Selâm", 26; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 23/49; Abdullâh b. Muhammed, *el-Musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr* (Riyad: Mektebetü'r-Rüsd, 1988), 5/59; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî, *Şerhu Meâni'l-âsâr* (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1979), 4/320; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsât*, 9/134; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 9/573. Hadisin metni: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْغَسِيلِ، عَنِ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ بْنِ قَتَادَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "إِنْ كَانَ فِي شَيْءٍ مِنْ أَدْوِيَّتِكُمْ - أَوْ: يَكُونُ فِي شَيْءٍ مِنْ أَدْوِيَّتِكُمْ - خَيْرٌ، فَفِي شَرْطَةِ مَحْجَمٍ، أَوْ شَرْطَةِ عَسَلٍ، أَوْ لُدْعَةٍ بِنَارٍ تُوَافِقُ الدَّاءَ، وَمَا أَحَبُّ أَنْ أُكْتَوِيَ

ettiğimiz ifade hadis metninde “لُدَّعَىٰ بِنَارٍ” lafzıyla yer almaktadır. Ateşle hafif yakmak manasında olup buradan dağlama kastedilmiştir.²⁰

İlk dönem kaynaklarından ilk olarak İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde yer alan bu rivayet, Buhârî ve Müslim başta olmak üzere birçok hadis müellifi tarafından nakledilmiştir. Rivayetin *Sahihayn*'da yer alması sahih olduğunu söylemeyi mümkün kılmaktadır. Ayrıca muasır sened münekkidi Şuayb Arnavut, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ine yapmış olduğu tahkikte, söz konusu rivayetin sahih olduğu değerlendirmesini yapmıştır.²¹ Buhârî ve Müslim'in rivayetlerinde ve ayrıca Ahmed b. Hanbel'in rivayetlerinin biri hariç tamamında hadisin sahâbî râvisi Câbir b. Abdullah iken; Ahmed b. Hanbel'in sadece bir rivayeti ile Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsât*'ında sahâbî râvisi Muâviye b. Hudeyc'tir. Tahâvî ve Beyhakî'nin rivayetlerinde ise hadis İbn Ömer kanalıyla nakledilmiştir.

İbn Battâl (ö. 449/1057), rivayetdeki “sevmiyorum” ifadesinin dağlamanın vücudu yakarak acı veren bir durum olmasından kaynaklı bir ifade olduğunu yoksa tamamen yasaklama anlamı içermediğini zikretmektedir.²² Ayrıca keler, soğan, sarımsak ve benzeri şeylerin yenilmesiyle ilgili rivayetlerde olduğu gibi Hz. Peygamber'in (a.s) kendisinin hoş görmeyip ümmetine serbest kıldığı şeyler kategorisinde değerlendirilmesinin mümkün görüldüğü ifade edilmektedir.²³

Bir başka yönüyle hadiste ifade edilen hoşnutsuzluğun; tenzihî mekruh ya da iyi olmayan bir şeyin tercih edilmesi manasında kullanılan hilâfû'l-evlâ olabileceği belirtilirken, bir başka yorumda ise, dağlamanın ihtiyaç yok iken sırf hastalanmayayım, bana bulaşmasın diye yaptırmak -ki bu tevekküle zıt bir davranıştır- ya da başka bir tedavi yöntemi mevcut iken dağlamayı tercih etmek hoş görülmemiştir.²⁴ Zira onun sevmemesi bu fiilin yapılmamasının daha iyi olduğunun açık bir ifadesidir. Burada yasağın özel bir durumunda belli bir hastalığa karşı zikredildiği, buna mukabil edep ve Allah'a tevekküle irşad maksatlı bir

²⁰ Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fi garîbi'l-hadis ve'l-eser* (Beirut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1979), 1093; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 21/233.

²¹ Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 23/50.

²² Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 9/403-408; Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 10/139; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 8/363.

²³ Bk. İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 9/403-408; Askalânî, *Fethul'l-bârî*, 10/139; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 8/363.

²⁴ Bk. Hamza Muhammed Kasım, *Menâru'l-kârî şerhu muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî* (Dimaşk: Mektebetü Dâru'l-Beyan, 1990), 5/216; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 21/233; Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm, *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmi'i't-Tirmizî* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 6/173.

yönlendirme olabileceği de söylenmiştir.²⁵ Bunun yanında Zürcânî (ö. 1099/1688) rivayetlerde geçen bu ve benzeri ifadeler ve gelen rivayetlere istinaden yaptığı açıklamada; “Hz. Peygamber’in (a.s.) dağlama yaptırdığına dair hiçbir sahih haber bilmiyorum.” dediği, Uhud savaşında aldığı bir yaradan ötürü hasır külü ile tedavi edildiği nakledilse de onun bilinen dağlamalardan farklı bir yöntem olduğunu bu sebeple dağlamaya dâhil olmayacağını belirtmektedir.²⁶

1.3. Muğîre b. Şu’be Rivayeti

Muğîre b. Şu’be’nin (r.a.) babasından rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: “Kim vücudunu (hastalanmadan önce) dağlatır veya kendisine nefes edilmesini (okunmasını) isterse Allah’a tevekkül etmekten sıyrılmış olur.”²⁷

Yaptığımız araştırma neticesinde ilgili rivayetin, ilk olarak Abdurrezzak es-San’ânî’nin (ö. 211/827), *el-Emâlî fi âsâri’s-sahâbe* isimli eserinde geçtiğini tespit ettik.²⁸ İmam Tirmizî, söz konusu bu hadisin hasen-sahih olduğunu belirtirken,²⁹ Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’ini tahkik eden Şuayb Arnavut ve ekibi, hadisin isnadının hasen olduğunu belirtmektedir.³⁰ Elbânî (ö. 1999) ise hadisin sahih olduğunu; İbn Hibbân (ö. 354/965) ve Hâkim’in (ö. 405/1014) bu hadisi tashih etiklerini nakletmektedir.³¹

Hadisin zahirinden anlaşılan, tevekkül sahibi olan bir kimsenin bu gibi usullerden mutlak olarak (ister hasta olsun ister olmasın) uzak kalması gerektiği; buna mukabil dağlama yapan kimsenin Allah’a tevekkül etmeyi terk etmiş sayılacağı anlaşılmaktadır. Ancak bu iki tedavi yöntemine başvurmanın, tevekkülün kemâl mertebesine zıt olacağı;³² başka hiçbir bir tedavi yöntemi kalmamışsa,

²⁵ Bk. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr el-Kurtubî en-Nemerî, *el-İstizkâr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2002), 13/417.

²⁶ Muhammed b. Abdulbaki, *Şerhü’z-Zürcânî alâ Muvatta’* (Kahire: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, 2003), 4/521.

²⁷ Tirmizî, “Tıb”, 14; İbn Mâce, “Tıb”, 23; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/116; Muhammed b. Ahmed Ebû Hâtim et-Temîmî el-Büstî, *el-İhsân fi takribi Sahîhi İbn Hibbân* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1988), 13/452; Beyhakî, *Sünen*, 9/574; Ebû Bekr b. Hemmâm es-San’ânî, *el-Emâlî fi âsâri’s-sahâbe* (Kahire: Mektebetü’l-Kur’an, ts.), 112. Hadisin metni «حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْمَعْبُورِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ أَكْتَوَى، أَوْ اسْتَرْقَى، فَقَدْ بَرَى مِنَ التَّوَكُّلِ»

²⁸ Bk. es-San’ânî, *el-Emâlî*, 112.

²⁹ Tirmizî, “Tıb”, 14.

³⁰ Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/116.

³¹ Elbânî, *Silsiletü’s-sahîha*, 1/490.

³² Bk. Ebû’l-Hasen Nüreddîn Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî et-Tettevî, *Haşiyetü’s-Sindî alâ Süneni İbn Mâce* (Beyrut: Dâru’l-Cil, ts.), 2/352.

bu iki yöntemle tedavi olmanın tevekküle aykırı olmayacağı yorumları yapılmıştır.³³

İbn Hacer (ö. 852/1448) buradaki nehyin; dağlamanın zararlı olacağını bilmesi ya da bu kanaatinin galip gelmesi gibi durumlarda olduğunu belirtir.³⁴ İbn Battâl, (ö. 449/1057) insanın tedavi olmasının, tevekküle aykırılık teşkil etmesinin ötesinde gerçek bir tevekkül olduğunu belirtmektedir. Yine o, tedavi için ilaç kullanmamanın da cahillik olduğunu, Allah'ın hükmüne muhalefet etmek anlamını taşıdığını aktararak³⁵ son çare olarak dağlamayla tedavi öngörülmüş ise tevekküle aykırı olmayacağını vurgulamıştır. Suyûtî (ö. 911/1505) de aynı görüştedir.³⁶

1.4. İmrân b. Husayn Rivayetleri

İmrân b. Husayn'ın (r.a.) iki ayrı rivayeti vardır.

1.4.1. İmrân b. Husayn'ın Birinci Rivayeti

Bunlardan birincisi, Hz. Peygamber (a.s.): “Ümmetimden yetmiş bin kişi hesaba çekilmeksizin cennete girecektir.” buyurdu. Ashap “Onlar kimdir ya Resûlallah?” dediler. Hz. Peygamber: “Onlar vücutlarını dağlamayanlar, efsun yapmayanlar ve ancak Rablerine tevekkül edenlerdir.” buyurdu. Bunun üzerine Ukkâşe ayağa kalkarak: “Allah'a dua et de beni de onlardan eylesin.” dedi. Resûlullah (a.s.): “Sen onlardansın.” buyurdular. Arkasından bir zat kalkarak: “Ya Nebiyyallah! Allah'a dua et de beni de onlardan eylesin.” dedi. Resûlullah (a.s.): “Bu hususta Ukkâşe seni geçti.” buyurdular.³⁷

Hadisin yer aldığı kaynaklar incelendiğinde ilk olarak Ma'mer b. Râşid'in *el-Camii'*nde yer aldığı görülmektedir. Hadis, Ebû Dâvûd be İbn Mâce haricinde

³³ Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, 2/392

³⁴ Bk. Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 10/139.

³⁵ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 7/403-408.

³⁶ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Misbahu'z-züccâce alâ Süneni İbn Mâce* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, ts.), 249.

³⁷ Buhârî, “Tıb”, 17; Müslim, “İman”, 371. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/354; Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyame”, 16; ‘Nesâî, “Tıb”, 69; Ma'mer b. er-Râşid, *el-Câmi'*, 10/408. Hadisin metni: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ خَلْفِ الْبَاهِلِيِّ، حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ حَسَّانَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، يَعْنِي ابْنَ سِيرِينَ، قَالَ: قَالَ حَدَّثَنِي عِمْرَانُ، قَالَ: قَالَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَلْفًا بَعِيرٍ حِسَابٍ»، قَالُوا: وَمَنْ هُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «هُمْ الَّذِينَ لَا يَكْتُمُونَ وَلَا يَسْتَرْفُونَ، وَعَلَى رِجْمٍ يَتَوَكَّلُونَ»، فَقَامَ عَكَاشَةُ، فَقَالَ: ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَ مِنْهُمْ، قَالَ: «أَنْتَ مِنْهُمْ»، قَالَ: فَقَامَ رَجُلٌ، فَقَالَ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَ مِنْهُمْ، قَالَ: «سَبَقَكَ بِهَا عَكَاشَةُ»

Kütüb-ü Sitte’de yer almaktadır. Bu rivayet, Buhârî ve Müslim’in sahihlerinde tahrîc olduğundan onların kriterlerine göre sahih olduğu söylenebilir.

Hadisin metninde geçen “لَا يَكْتُونُ” lafzından Câhiliye dönemindeki Arapların inandığı gibi şifanın, dağlamanın bizzat kendisinden olduğuna değil sadece Allah’tan olacağına; dağlama ve diğer tedavi yöntemlerinin ancak birer vesile olabileceğine inanırlar manasında olduğuna işaret edilmiştir.³⁸ Mutasavvıflar burada tevekkül kavramının sebeplere sarılmak ve güvenmek ile birlikte kullanılmasının doğru olmadığını; sebeplerin Allah’ın kanunu ve hikmetinin bir eseri olduğunu, bu sebeple ne fayda ne zarar vereceğini ve her şeyin Allah’tan olduğunu dile getirmektedirler.³⁹

İmam Nevevî (ö. 676/1277): “Müslümanların ortak inancının, şifanın Allah’tan olduğunu bilmeleri hususu olduğunu, rivayetdeki “لَا يَكْتُونُ” lafzının müminlerin ortak vasfı olduğunu aktarmaktadır.⁴⁰ İmam Suyûtî ise burada ifade edilmek isteneni “Allah’a güvenerek onun hükmüne ve verdiği sıkıntılara boyun eğerek bunları terk etmek” olarak yorumlamaktadır.⁴¹

İbn Cevzî, dağlamanın birçok farklı niyetle yapılabileceğini belirterek onları beş kısımda toplamıştır. Birincisi; “Hasta olmayayım.” diye sağlıklı bir kimsenin yaptırması. (Bu, bugün dahi günümüzdeki insanların aşı vb. ile yapılan tedavi yöntemlerine benzetilebilir.) İkincisi “Dağlama hastalığı keser, yok eder; yapılmazsa kişiyi öldürür.” düşüncesi. Üçüncüsü; iyileşme umudunun olmadığı tehlikeli bir organa dağlama yaptırmak. Bu üç kısım yasaklanan kısımlar arasındadır. Dördüncüsü; yara kötülemiş, iltihaplanmış, ya da uzuv kesilmiş ise bu durumda tedavi yapmak elzem hale gelmektedir. Bu tıpkı sıcağın ve soğuktan korunmanın gerekliliği gibi bir durumdur. Son olarak beşinci kısım ise; ilaçlarla tedavide olduğu gibi dağlamanın yapılmasında iyileşmenin olup olmasının bilinmemesi halindeki bir uygulamadır. İbn Cevzî son olarak; kişinin sağlıklı iken yaptığı bu uygulamanın onu tevekkülden çıkaracağı, iyi olanın bu gibi durumlarda bu tedavi usulüne başvurmamak olduğunu belirtir.⁴²

³⁸ Bk. Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 21/245.

³⁹ Bk. İyâz b. Musa b. İyâz, *İkmâlü’l-mü’lim bi fevâidi Müslim* (Mısır: Dâru’l-Vefa, 1998), 1/603.

⁴⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1966), 3/90.

⁴¹ Suyûtî, *ed-Dîbâc ala Sahîhi Müslim b. Haccâc* (Suud: Dâru İbn Affân, 1996), 1/278.

⁴² Bk. İbn Cevzî, *Keşfü’l-müşkil*, 1/481.

Diğer taraftan bazı âlimler, bu ve benzeri hadisleri delil getirerek tedavi olmayı mutlak olarak mekruh saymışlardır.⁴³ Hattâbî'ye (ö. 388/998) göre bu rivayetteki maksadın; Allah'a tevekkül ederek onun takdirine ve başa gelen sıkıntılara razı olarak dağlamayı terk etmektir. Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072), "Tevekkülün yerinin kalp olduğu, zahiren yapılan tedavi gibi uygulamaların tevekküle bir zarar vermeyeceği, yeter ki kul şifanın Allah'tan geldiğini ve ona ait olduğunu bilsin."⁴⁴ şeklindeki izahı, yukarıda açıklamasını verdiğimiz İbn Cevzî'nin açıklamalarını destekler niteliktedir.

1.4.2. İmrân b. Husayn'ın İkinci Rivayeti

İmrân b. Husayn'ın (r.a.) aktardığı bir rivayete göre: "Resûlullah (a.s.) dağlamak suretiyle tedaviyi yasakladı." dedi ve şöyle devam etti: "Bizim başımıza bir hastalık geldi, dağlamakla tedavi ettik. Fakat ne kurtulabildik ne de faydasını görebildik."⁴⁵

Tirmizî hadisin sahih olduğunu söyler.⁴⁶ Ebû Dâvûd, bu hadisi naklettikten sonra şöyle bir açıklamaya yer verir: "İmrân b. Husayn meleklerin selamını işitirdi. Fakat vücudunu dağlatınca işitmez oldu. Bir süre sonra dağlama işini bırakınca tekrar işitmeye başladı."⁴⁷ İmrân b. Husayn'ın bundan kısa bir süre sonra vefat ettiği nakledilmektedir.⁴⁸

Rivayet ilk tabakada sadece İmrân b. Husayn'dan nakledilmektedir. Bunun önemli nedeni, rivayetteki hadisenin kendisiyle alakalı olmasından kaynaklandığı görülmektedir. İkinci tabakada ise, Hasan-ı Basrî ile Mutarrif b. Abdullah dışında başka bir tabiinden geldiğine rastlanılmamaktadır. Bunun yanında senetteki ricalin sika olması ve bunun yanında Müslim'in şartına da uygun olması hasebiyle hadisin sahih olduğu söylenebilir. Nitekim hadis biraz farklı fiylarla Müslim'in *Sahih*'inde geçmektedir.⁴⁹

⁴³ Nevevî, *Minhâc*, 3/90.

⁴⁴ Suyûtî, *ed-Dîbâc*, 1/278.

⁴⁵ Tirmizî, "Tıb", 10; Ebû Dâvûd, "Tıb", 7; İbn Mâce, "Tıb", 23; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 33/65; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/52; Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr*, 18/150. Hadisin metni: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ الْكَيِّْ قَالَ: فَأَبْتَلِينَا فَأَكْتَوْنَا فَمَا أَفْلَحْنَا وَلَا أُنْجِحْنَا".

⁴⁶ Bk. Tirmizî, "Tıb", 10.

⁴⁷ Bk. Ebû Dâvûd, "Tıb", 7. Metin şu şekildedir: وَكَانَ يَسْمَعُ نَسْلِيمَ الْمَلَائِكَةِ فَلَمَّا أَكْتَوَى انْقَطَعَ عَنْهُ: İbn Cevzî, *Keşfü'l-müşkil*, 1/474.

⁴⁸ İbn Cevzî, *Keşfü'l-müşkil*, 1/474.

⁴⁹ Bk. Müslim, "Hac", 167, 168.

Yukarıdaki rivayetlerde yapılan açıklamalar bu rivayet için de yapılmış olmakla birlikte farklı hususlara da birçok kaynakta yer verilmiştir. Bunların bir kısmında yer alan görüşe göre; bu yasağın İmrân b. Husayn'ın şahsına mahsus olduğu ve bunun yanında kendisinde basur hastalığının bulunduğu nakledilir. Buna binaen basurun bulunduğu bölgeyi dağlamak tehlikeli görüldüğünden, kendisine dağlamak yasak edilmiştir. Fakat İmrân b. Husayn, hastalığı artınca dağlanma yöntemine başvurmuş, ama olumlu bir sonuç alamamıştır.⁵⁰ Nitekim dağlama yönteminin bazı organlara uygulanması tehlikeli değilse de vücudun bazı hassas bölgelerine yapılmasında çok ciddi tehlikelere yol açtığı nakledilmektedir.⁵¹

Hattâbî konuya ilişkin yaptığı açıklamada şunları belirtmektedir: “Nehyin o dönem insanların yanlış inançlarından kaynaklanan düşüncelere dayalı olduğu, henüz hastalık yok iken dağlama yaptırmak ve bununla hastalıktan korunma düşüncesinin mekruh olduğu; ilaç ve tedavinin hastalık oluştuktan sonra yapılacağı ve İmrân b. Husayn'ın dağlamadan nehy olunması, onun iyileşemeyeceğini bildiği bir hastalığa yapmış olmasındandır. Nitekim onun “Hastalıktan kurtulamadım, tedavi de olamadım.” sözünden de bu anlaşılmaktadır.”⁵² Ayrıca buradaki yasağın tenzîhî olduğu yönünde bazı açıklamalar da yer almaktadır.⁵³

Bazı kaynaklarda yer alan İmrân b. Husayn'ın “Melekler bana selam verirdi, dağlama yapınca gitti, dağlamanın izi geçince geri geldi.”⁵⁴ sözünden dağlamanın iyi bir tedavi yöntemi olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Hz. İmrân, meleklerin kendisini terk etme sebebinin dağlama olduğunu yine bizzat kendisi söylemiştir. Elbette meleklerin selamının kesilmesinin dağlamayla birebir bağlantılı olduğunu söylemek oldukça güç gözükmektedir. Çünkü bunu gösteren açık bir sebep bulunmamaktadır. Zira meleklerin selamını işitmesi nasıl ki Allah'ın bir lütfu ise bunun kesilmesi de dağlamanın dışında başka bir hikmete binaen olabilir. Tabi bütün bunların yanında hadise, Hz. İmrân'ın bizzat kendi başından geçmiş ve yaşanmıştır. Rivayette aktarılmayan farklı durumların da olabileceği muhtemeldir. Sonuç itibarıyla yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı üzere dağlamanın Hz. İmrân'a yasak edilmesi, fakat bunun tahrîmî değil tenzîhî olduğudur.

⁵⁰ Ebû Süleyman Muhammed b. Muhammed, *Meâlimü's-sünen şerhu Süneni Ebî Dâvûd* (Halep: Matbaatü'l-İlmiyye, 1932), 4/216; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 10/155.

⁵¹ Azîmâbâdî Muhammed Eşref, *Avnü'l-ma'bûd şerhi Ebî Dâvûd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 10/247.

⁵² Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, 6/217.

⁵³ Bk. Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî*, 2/352; Beyhakî, *Şuabü'l-imân*, 2/395.

⁵⁴ Ebû Dâvûd, “Tıb”, 7; İbn Cevzî, *Keşfü'l-müşkil*, 1/474; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 8/416; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber el-Kurtubî en-Nemerî, *et-Temhîd* (Mağrib: y.y., 1967), 24/63.

Buraya kadar aktarılanlar tedavi maksatlı dağlama usulleri üzerine yapılan mülahazalardı. Bu rivayetlerin dışında tedavi amacından uzak; çeşitli maksatlarla hayvanlara yapılan dağlama usulleri de vardır. Bununla birlikte hayvanların yüzlerini dağlamak, alamet olsun diye ateşle damgalamak vb. uygulamalar, Hz. Peygamber (a.s.) tarafından yasaklananlar arasında zikredilmiştir.⁵⁵

Nitekim Hz. Câbir'in naklettiği bir rivayette o şöyle demiştir: Hz. Peygamber'in (a.s.) yanından yüzüne damga vurulmuş bir merkeb geçmişti de: “*Buna damga vurana Allah lanet eylesin.*” buyurmuşlardı.⁵⁶

Nevevî'ye göre bu yasağın temel sebeplerinin başında yüzün en muhterem organ olması ve yüzü çirkinleştirmek suretiyle Allah'ın yaratmasına müdahale edilmesi gelmektedir. Bu yasak bütün hayvanları kapsamaktadır.⁵⁷

Bunun yanında hayvanların yüzleri dışında kalan organlarına alamet yapılabileceğine dair rivayetler yer almaktadır.⁵⁸ Bu rivayetlerin birinde Hz. Enes demiştir ki: Resûlullah'ın (a.s.) yanına bir deve ağılına girdik, kendisi koyun damgalıyordu.” Râvi: “Zannedirim kulaklarından.” dedi.⁵⁹ Bir başka rivayette develere⁶⁰ damga vurduğu şeklinde yer almaktadır.

Damgayı; koyun, keçi gibi hayvanların kulaklarına, deve ve sığırın ise sağrılarına (memeli hayvanlarda bel ile kuyruk arasındaki dolgun ve yuvarlakça bölüm) vurmanın müstehab olduğu nakledilir.⁶¹ Nitekim Hasan b. Ali'nin devesinin hörgüç kısmını dağladığı kaynaklarda yer almaktadır.⁶²

Sahâbe ve tabiînden hayvanlara alamet vurduklarına dair birçok rivayetin olduğu⁶³ ve özellikle bu işlemin hayvanların bazı cinslerini (sadaka hayvanlarda olduğu gibi) birbirinden ayırmak için yapıldığı aktarılmaktadır.⁶⁴

⁵⁵ Buhârî, “Sayd ve’z-Zebâih”, 35; Müslim, “Libâs”, 106; Tirmizî, “Cihâd”, 30; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/316; Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbüri, *Sahîhu İbn Huzeyme* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 2003), 7/443.

⁵⁶ Müslim “Libâs”, 107.

⁵⁷ Nevevî, *Minhâc*, 14/97; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 8/294.

⁵⁸ Buhârî, “Sayd ve’z-Zebâih”, 35; Müslim “Libâs”, 108; İbn Mâce, “Libâs”, 4; Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd, *Müsnedü Ebî Dâvûd Tayâlisî* (Mısır: Dâru'l-Hicr, 1999), 2/278; Abdurrezzak, *el-Musannef*, 4/458; Beyhakî, *Sünen*, 7/56; Ebû Muhammed Muhyî's-Sünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ', *Şerhu's-sünne* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 11/232.

⁵⁹ Buhârî, “Sayd ve’z-Zebâih”, 35; Müslim, “Libâs”, 110, 111.

⁶⁰ Bk. Müslim, “Libâs”, 109, 112.

⁶¹ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 3/559; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 10/139.

⁶² İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 8/418.

⁶³ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 3/559; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 9/671.

⁶⁴ Bk. İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 3/559; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 9/139.

Nevevî “Yüze dağlama yapma ve damga vurmak bütün hayvanlar hakkında nehyedilmiştir. İnsanlarda ise güzelliklerin toplanma yeri olması itibariyle daha şiddetli bir yasaktır.” diyerek konuyu izah etmektedir.⁶⁵ Bu rivayetlerden anlaşıldığı üzere hayvanların yüzlerinin dışında kalan diğer organlarına damga vurma vb. işlemlerin caiz olduğu, hatta bunun bizzat Hz. Peygamber tarafından yapıldığı da göz önünde bulundurulursa yukarıda belirtildiği gibi bunun müstehab olduğu (özellikle zekât hayvanlarının diğer hayvanlara karışmaması için) söylenebilir. Nitekim Anadolu’nun birçok yerinde gerek boya gerek başka şeylerle hayvanlara damga vurulmaktadır.

2. Dağlamayı Serbest Kılan Rivayetler

Bu bölümde yer alan rivayetlere geçmeden önce dağlamanın tarihi hakkında nakledilen bazı bilgileri aktarmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. İnsanlık tarihinin en eski dönemlerine kadar uzandığı tahmin edilen dağlamanın çağlar boyu tedavi amaçlı olarak kullanıldığına dair bilgiler mevcuttur. Çin, Hint ve Orta Asya tıbbında en eski örneklerine rastlanılan dağlamanın Arap-İslâm ve Eski Yunan, Roma, Avrupa, Okyanusya, Güney Amerika ve Afrika gibi toplumlarda da kullanıldığını yapılan araştırmalar ortaya koymaktadır.⁶⁶ Öte yandan dağlamanın, çok eski zamanlardan bu yana Anadolu’da da kullanılan bir uygulama olduğuna dair bazı bilgiler yer almaktadır. Aktarıldığına göre; “Malatya bölgesinde Değirmentepe höyüğünde yapılan kazılar neticesinde M.Ö. 5000-3000 Kalkolitik Çağ’a ait bebek ve çocuk iskeletleri bulunmuş ve yapılan inceleme sonucunda üç bebek/çocuk kafatasında dağlama izlerine rastlanılmıştır.⁶⁷ Yine o zamanlarda kanamayı durdurmak için tedavi amaçlı ısıtılmış taşların kullanıldığı, dokuya ısı verme metodunun ise M.Ö. 6. yüzyıla kadar uzandığı ve tümörlerin tedavi edilmesinde eski Mısırlılar’ın ısıyı kullandıkları nakledilmektedir.⁶⁸

Yazılı belgeler vasıtasıyla M.Ö. 5. yy. ortalarına kadar Türk kültür çevresinde dağlamanın uygulandığına dair bilgilerin yer aldığı, M.Ö. 5. yy. İskitler tarafından dağlamanın bedeni güçlendirmek amacıyla yaptıkları bir uygulama olduğu aktarılmaktadır.⁶⁹ Ve yine aktarıldığına göre Herodot (M.Ö. 484-425) *Tarih* adlı

⁶⁵ Nevevî, *el-Minhâc*, 14/97.

⁶⁶ Bk. Halil Çiftçi - Şahin Aksoy, “Şanlıurfa Yöresinde Uygulandığı Şekli ile Dağlama”, *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi* 13/2, 110-114; Volkan H. Acar, “Türk Halk Hekimliğinde Akupunktur ve Bağlantılı Teknikler”, *Lokman Hekim Dergisi* 6/1, 10-18.

⁶⁷ H. Volkan Acar, “Akupunktur ve Bağlantılı Teknikler”, 10-18.

⁶⁸ Yasemin Agar, “Elektrokoter Kullanım İlkelerine Uyum Durumunun İncelenmesi (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 8.

⁶⁹ Bk. İlhami Durmuş, “Türk Kültür Çevresinde Dağlama Geleneği”, *Millî Folklor Dergisi* 24/95, 1-8.

eserinde Libyalılar hakkında bir bölümde “Onlardan bazıları henüz çocuklar dört yaşında iken başın üst kısmındaki damarları yakarken bazılarının da şakak bölgesinde bulunan damarları yaktıklarını ve belki de bu sayede yaşamları boyunca soğuk hılt (kan, balgam, safra) baştan aşağı doğru inmesinin zarar vermediği” bilgisini verir. Söylenişine göre, bundan dolayı bu kadar sağlıklıdır. ”⁷⁰ Aktarılan bu bilgi ışığında dağlamanın sadece kesilen bir organdan akan kanı durdurmak ya da hastalıklı bölgeye uygulanan bir yöntem olmadığı, bunun ötesinde sağlık için yapılan bir tedavi yöntemi olduğu anlaşılmaktadır.

Bu yöntemin kullanılmasında inanç faktörünün etkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim yapılan bazı araştırmalarda tedavi maksatlı yapılan birçok uygulamanın toplumların inançlarıyla ilişkili olduğu ortaya konulmuştur. Bunu teyit eden açıklamalarda kabileler ya da toplulukların hastalık sebebi, kaynağı ve vasıtaları hakkında inanç ile tıbbî ayrı düşünmedikleri; bu tıbbî kaynağın tanrı ve yahut üstün bir güce sahip metafiziksel varlıklar olduğu iddia edilmektedir. Bu iddiaya sevk eden sebebin de hastalıkların ya tanrısal ya da manevi varlıklar sebebiyle insanlara geçişine yönelik inancın olduğu aktarılmaktadır.⁷¹

Bunun yanında uygulanan dağlama yöntemlerinde şiş, yorgan iğnesi, çuvaldız, çukruk şişi, ustura, çivi vb. sivri bir metal cisim ya da tahta kaşık sapı gibi birçok aletlerin kullanıldığı ve bu aletlerin ateşte kızdırıldıktan sonra ya doğrudan hastalıklı bölgeye ya da buradan uzakta olan vücudun başka bir bölgesine uygulandığı aktarılmaktadır.⁷²

10. yy. tabiplerinden olan Zehrâvî'nin (ö. 1013/1604) “*Kitabü't-tasrif limen 'aceze 'ani't-te'lif'*” adlı eserinin konu edinildiği bir araştırmada dağlama yönteminin birçok yönüne değinilmektedir. Bu araştırmada baş, kronik olan-olmayan migren, kronik felç, epilepsi, sırt ağrısı, uyusukluk, titreme gibi insan bedeninde oluşan birçok hastalığa dağlamanın nasıl uygulandığı ayrı ayrı anlatılmıştır.⁷³

Aktarılan giriş mahiyetindeki bu genel bilgilerden sonra, bu bölümde dağlama uygulamasını meşru olduğuna dair rivayetler ele alınacaktır.

⁷⁰ H. Volkan Acar, “Akupunktur ve Bağlantılı Teknikler”, 10-18.

⁷¹ Bk. Veli Atmaca, “Hadisler Çerçevesinde Cahiliyyede Majik Tedavi Geleneği'nin Kavramsal Boyutu”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10, 2.

⁷² Bk. H. Volkan Acar, “Akupunktur ve Bağlantılı Teknikler”, 10-18.

⁷³ Ahmed Aciduman, *İbn Sina, Ebu'l-Kasım ez-Zehrâvî, Şerafeddin Sabuncuoğlu ve Tokatlı Mustafa Efendi'nin Eserleri Işığında 11. ve 18. Yüzyıllar arasında Nöroşirürji* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 54-63.

2.1. Câbir b. Abdillâh Rivayetleri

2.1.1. Câbir b. Abdillâh'ın Birinci Rivayeti

Câbir'den (r.a.) rivayet olduğuna göre "Sa'd b. Muâz şah can damarından vurulduğunda Peygamber (a.s.) onu elindeki uzun demirle dağladı. Sonra (yara) şişti. Onu ikinci defa tekrar dağladı." diye aktarılmıştır.⁷⁴

Sa'd b. Muâz'ın Hendek savaşında kendisine isabet eden bir ok ile yaralandığı, bir süre tedavi gördüğü fakat aldığı yaradan ötürü kanının bir türlü durdurulamaması üzerine Hz. Peygamber'in, Sa'd'ın kan kaybından öleceği endişesiyle onu dağladığı nakledilmektedir.⁷⁵ Hz. Sa'd bu yapılan tedaviden yaklaşık bir ay sonra, Benî Kurayzalı Yahudilerin hükmünü verdikten sonra yarasının nüksedip vefat ettiği yine nakledilen bilgiler arasındadır.⁷⁶

Rivayetin ilk geçtiği kaynak eser Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*'idir. Hadis, senedindeki ricalin sika olması⁷⁷ ve Müslim'in *Sahih*'inde kriterlerine uygun olarak yer almasından ötürü sahih olduğu söylenebilir. Rivayetin muhtevasına yönelik yapılan değerlendirmelerde "Yaralanmış, hasta olan bir kimseye doktor öncelikle hastaya uygun olan tedaviyi uygular; daha hafifi varken ağır bir yöneme başvurmaz. Gıda ile mümkün olanlara ilaç vermez. Burada da başka bir imkân olmadığı için Hz. Sa'd'a dağlama yapılmıştır." ifadeleri yer almaktadır.⁷⁸ Aktarılan bir başka açıklamada ise "Sahâbe ve sonrasında birçok insan çeşitli sebeplerden dolayı dağlama yaptırmıştır. Ulemanın çoğunluğu ihtiyaç anında dağlanmak mübahtır ve tedavi yöntemlerinden biridir." demişlerdir.⁷⁹

⁷⁴ Müslim, "Selâm", 75; Ebû Dâvûd, "Tıb", 7; İbn Mâce, "Tıb", 24; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/246; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/51; Tayâlisî, *el-Müsned*, 3/306, 307. Hadisin metni: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، ح وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا قَالَ: «فَحَسَمَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ بِمِشْقَصٍ، ثُمَّ وَرَمَتْ فَحَسَمَهُ الثَّانِيَةَ

⁷⁵ Bk. Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, 4/218; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1/281; Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, 10/247.

⁷⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1/283.

⁷⁷ Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 23/180; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîhân* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 4/462.

⁷⁸ Mübârekpûri, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 6/173; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, *Neylü'l-evtâr* (Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1993), 8/235, 236.

⁷⁹ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 8/416.

2.1.2. Câbir b. Abdillâh'ın İkinci Rivayeti

Câbir'den (r.a.) nakledilen bir rivayete göre; Resûlullah (a.s.), Übey b. Kâ'b'a bir tabip gönderdi. O da ondan bir damar kesti. Sonra üzerini dağladı.⁸⁰

Müslim'in başka bir senetle aktardığı rivayette Übey b. Kâ'b'ı bizzat Hz. Peygamber'in dağladığı yönündedir.⁸¹ Yapılan bazı açıklamalarda ise hadiste yer alan fiil hakiki ve mecazi olarak tabibe nispet edilmiş; yani her birini tabibe emretmiş ya da birini tabibe emretmiş, diğerini kendisi yapmış, şeklinde olması da muhtemeldir⁸² denilerek konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in Übey b. Kâ'b'a doktor göndermesine ilişkin aktarılan rivayetlerin bazılarında Hz. Kâ'b'ın hasta olduğu,⁸³ bazılarında ise Ahzâb savaşında bilek damarına aldığı ok yarısından dolayı dağlama yapıldığı bilgisi yer almaktadır.⁸⁴

2.2. Enes b. Mâlik Rivayeti

Enes'ten (r.a.) gelen bir rivayete göre; "Resûlullah (a.s.), Es'ad b. Zürrâ'e'yi vücudunda çıkan bazı kızılıklardan dolayı dağlamak suretiyle tedavi etmiştir.⁸⁵

Tirmizî, hadisin hasen-garip olduğunu söylemektedir. Ricali sika olup sahih hadis ravilerindedir.⁸⁶ İbn Hibbân ve Hâkim en-Nisâbûrî'ye göre hadis, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olarak sahihtir.⁸⁷ Hz. Peygamber'in dağlamayı bizzat kendi yaptığı ya da birine yapması için emrettiği yönünde iki farklı rivayet nakledilmektedir.⁸⁸ Bir başka rivayette Hz. Peygamber'in Es'ad b. Zürrâ'e'yi

⁸⁰ Müslim, "Selâm", 73; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/238; Beyhakî, *Sünen*, 9/575; Beyhakî, *Şuabü'l-imân*, 2/391; Begavî, *Şerhu's-sünne*, 12/145; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 4/321. Hadisin metni; وَأَبُو بَكْرٍ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَأَبُو كُرَيْبٍ - قَالَ: يَحْيَى وَاللَّفْظُ لَهُ: أَخْبَرَنَا، وَقَالَ الْأَخْرَانِ - حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي سُفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: «بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى أَبِي بِنِ كَعْبٍ طَبِيبًا، فَقَطَعَ مِنْهُ عِرْقًا، ثُمَّ كَوَاهُ عَلَيْهِ»

⁸¹ Bk. Müslim, "Libâs", 74.

⁸² Ali b. Muhammed Ebu'l Hasen Nureddin el-Herevî el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Misbâhi'l-mesâbilh* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2002), 7/2862.

⁸³ Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/238; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 4/321.

⁸⁴ Müslim, "Libâs", 74; Begavî, *Şerhu's-sünne*, 12/145.

⁸⁵ Tirmizî, "Tıb", 11; Beyhakî, *Sünen*, 9/579; Begavî, *Şerhu's-sünne*, 12/145; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/207; İbn Hibbân, *Sahîh*, 12/443.

⁸⁶ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Turâsi'l-Arabî, 1988), 2/281.

⁸⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/207; İbn Hibbân, *Sahîh*, 12/443.

⁸⁸ Bk. Herevî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, 7/2862.

ziyarete gittiği, onun halini görünce dağlanmasını emrettiği ve bir süre sonra vefat ettiği yönünde açıklamalar mevcuttur.⁸⁹ Hz. Peygamber'in Medine'ye gelişinden yaklaşık yedi ay kadar sonra vefat ettiği ve Medine'de ilk vefat eden sahâbî olduğu da kaynaklarda zikredilmektedir.⁹⁰

2.3. Kays İbn Ebî Hâzim Rivayeti

Kays İbn Ebî Hâzim bir rivayetinde şöyle demektedir: Biz, hasta ziyareti için Habbâb b. Eret'in yanına girdik. Habbâb'ın karnı, yedi yerinden dağlanmış bir haldeydi. Bu ziyaretimizde Habbâb bize şöyle dedi: "Bizden evvel yaşayan arkadaşlarımız vardır ki, dünya onların (sevaplarından) hiçbir şey eksiltmemişti. Bize gelince şüphesiz biz o kadar dünyalığa kavuştuk ki, bugün biz onu topraktan (ev vs. yapmak) başka sarf edecek bir yer bulamıyoruz. Eğer Peygamber (a.s.) bize ölüm temennisini yasaklamamış olsaydı, muhakkak ben (şu içinde bulunduğum hastalıktan dolayı) ölümü temenni ederdim." (Kays dedi ki:) Biz bir süre sonra Habbâb'ı tekrar ziyaret ettik. O, kendisine ait bir duvar yapmakla meşguldü. Bize: "Müslüman, infâk ve harcama yapmakta olduğu her şey hususunda sevaba nail kılınır, yalnız şu toprak içine sarf etmekte olduğu mal hakkında sevaba nail olmaz." dedi.⁹¹

Kaynaklarda zikredilen bilgiler içerisinde seleften birçok kimsenin dağlama yaptırdığı bildirilmektedir. Bunlar içerisinde sahâbeden Abdullah İbn Ömer'in ihramlıyken oğlunu, Ebû Talha'nın Enes b. Mâlik'i dağladıkları nakledilmektedir.⁹²

Aynî, "Hz. Habbâb'ın çektiği acılardan dolayı tedavi maksadına matuf yapmış olduğu dağlama fiillerinin, şifanın Allah'tan olduğunu bilmesiyle beraber düşünülebileceğini" nakletmektedir.⁹³ Ya da onun, dağlamanın yaralarına iyi geleceğini galip bir zanla biliyor olması ve başka bir tedavi imkânının da kalma-

⁸⁹ İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 14/61.

⁹⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli ayi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Hicr, 2001), 2/397; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/282.

⁹¹ Buhârî, "Merda", 19; Müslim, "Zikir", 12; Tirmizî, "Kıyâme", 40; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/107; Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr*, 4/62. Hadisin metni; حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: دَخَلْنَا عَلَى حَبَابٍ، وَقَدْ اُكْتُوِي سَبْعَ كَيَاتٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، قَالَ: دَخَلْنَا عَلَى حَبَابٍ، وَقَدْ اُكْتُوِي سَبْعَ كَيَاتٍ، فَقَالَ: «إِنَّ أَصْحَابَنَا الَّذِينَ سَلَفُوا مَضَوْا وَمَنْ تَنَفَّسَهُمُ الدُّنْيَا، وَإِنَّا أَصْبَنَّا مَا لَا نَجِدُ لَهُ مَوْضِعًا إِلَّا التُّرَابَ، وَلَوْ لَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَمَانَا أَنْ نَدْعُو بِالْمَوْتِ لَدَعَوْتُ بِهِ» ثُمَّ أَتَيْنَاهُ مَرَّةً أُخْرَى، وَهُوَ يَبْنِي حَائِطًا لَهُ، فَقَالَ «إِنَّ الْمَسْلُومَ لَيُؤَجِرُ فِي كُلِّ شَيْءٍ يُنْفَعُهُ، إِلَّا فِي شَيْءٍ يَجْعَلُهُ فِي هَذَا التُّرَابِ

⁹² Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 10/10, 407; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 8/418.

⁹³ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 21/226.

düğünü düşünmesiyle açıklanabilir. Bunun dışında farklı bir anlayışla hareket ettiği veya yasağa rağmen bu fiili yaptığı biraz uzak görünmektedir. Zira Hz. Habbâb'ın çektiği acılardan dolayı ölümü temenni etmeyişi Peygamber'in (a.s) yasağına bağlamaktadır. Şayet dağlama yasak olmuş olsaydı Hz. Habbâb'ın bunu yapacağı düşünülemez. Çünkü ölümü temenni etmek gibi bir sözün Peygamber tarafından yasaklandığını bilen ve söylemekten çekinen birinin, Hz. Peygamber'in nehyettiği bundan daha ağır bir fiili yapması mümkün gözükmemektedir.

2.4. Mutarrif b. Abdullah b. Şihhîr Rivayeti

Mutarrif, b. Abdullah b. Şihhîr, İmrân b. Husayn'ın kendisine şöyle dediğini rivayet eder: "Sana, Allah'ın onunla seni faydalandırmasını umduğum bir hadis aktaracağım. Resûlullah (a.s.) hacla umreyi birleştirmiş, vefat edinceye kadar da bundan nehyetmemiştir. Bunu haram kılan bir Kur'ân ayeti de inmemiştir. Bana (önceleri) selam verenler (melekler) olurdu. Nihayet ben dağlama usulüyle tedavi olunca selam kesildi. Sonra dağlanmayı bıraktım, (selam verme) geri geldi.⁹⁴

Bu rivayeti birinci bölümde ele almış, gerekli açıklamaları yapmıştık. Fakat birinci bölümde yer alan rivayette dağlamanın yasaklandığına dair bir ifade yer alırken burada böyle bir ifade geçmemektedir. Buna ek olarak kaynak ve sened farkının yanında bu rivayette dağlamanın mübah olduğuna işaret vardır.

İmrân b. Husayn'ın dağlanmasını meleklerin selamıyla ilişkilendirmesi, bu tedavinin iyi bir yöntem olmadığı kanaatine ulaştırabilir. Fakat buradan yasak olduğu anlamı çıkmaz. Hz. İmrân'ın basur hastalığına yakalandığı ve bundan dolayı dağlama yaptırdığı nakledilirken; meleklerin selamının kesilmesine sebep olan dağlamayı İmrân'ın, kendisine acı ve ıstırap veren basur illetine dayanamayarak bu tedaviye tevessül etmek mecburiyetinde kaldığı belirtilmektedir.⁹⁵

Genel olarak hastalığın başka bir ilaçla tedavisi mümkün olmadığında son çare olarak başvurulmuş bir tedavi olarak görülen dağlamanın bu rivayette caiz olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

⁹⁴ Müslim, "Hac", 167, 168; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 33/68; Beyhakî, *Sünen*, 5/21; İbn Hibbân, *Sahih*, 9/245; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/536. Hadisin metni; حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ هِزَالٍ، عَنْ مُطَرِّفٍ، قَالَ: قَالَ لِي عَمْرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ أَحَدُ ثَنَاءِ حَدِيثِنَا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَنْفَعَكَ بِهِ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «جَمَعَ بَيْنَ حَجَّةِ وَعُمْرَةٍ، ثُمَّ لَمْ يَنْهَ عَنْهُ حَتَّى مَاتَ، وَلم يَنْزَلْ فِيهِ قُرْآنٌ يُحَرِّمُهُ، وَقَدْ كَانَ يُسَلَّمُ عَلَيَّ، حَتَّى أَكْتَوَيْتُ، فَتَرَكْتُ، ثُمَّ تَرَكْتُ الْكَيْفَ فَعَادَ

⁹⁵ Nevevî, *el-Minhâc*, 8/206.

2.5. Abdullah İbn Mes'ûd Rivayeti

Abdullah İbn Mes'ûd (r.a) bir rivayetinde şöyle der: Bir grup insan Nebi (a.s.)'a gelip dediler ki: "Ya Resulallah! Bir arkadaşımız hastalandı. Ona dağlama yapalım mı?" İbn Mes'ûd: Peygamber bir süre sustu ve sonra dedi ki: "Dilerseniz dağlama yapın dilerseniz kızgın taşla yapın."⁹⁶

Rivayetin senedindeki ricalin Buhârî ve Müslim'in de kendilerinden hadis rivayet ettikleri sika râvilerden olduğu ve hadisin Müslim'in şartına uygun olduğunu belirten Şuayb Arnavud, hadisin sahih olduğu değerlendirmesini yapmaktadır.⁹⁷

Dağlama ile ilgili aktarmış olduğumuz rivayetlerin yanı sıra doğrudan dağlamayla ilgisi olmasa da yakın ilişkisi olduğunu düşündüğümüz kül ile yapılan tedavi yönteminin de eskiden beri uygulanan tedavi yöntemleri arasında olduğunu belirtmek isteriz. Nitekim kaynaklarda külle kanı durdurmak için uygulanan bu yöntem ile Hz. Peygamber'in (a.s) tedavi olduğu zikredilmektedir.⁹⁸ Hatta yapılan bu işlemin tedavi özelliğinin yanı sıra kanın kötü kokusunu giderdiği de söylenir.⁹⁹

İncelemiş olduğumuz hadisler göstermektedir ki; Hz. Peygamber dağlamayı bir tedavi yöntemi olarak görmektedir. Bunun yanında hastalıktan kurtulma ve şifa maksadıyla dağlama usulüne başvurduğu ilgili rivayetlerde görülmüştür. Buna istinaden diyebiliriz ki bazen tedavi bazen şifa maksadıyla yapılan dağlamanın, gerektiğinde ve başka bir çarenin olmadığı durumlarda başvurulabilen bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır.

⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/119; Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 10/407; Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/240; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 1/184; İbn Hibbân, *Sahîh*, 8/446; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/462; Beyhakî, *Sünen*, 9/546; Begavî, *Şerhu's-sünne*, 12/144. Hadisin metni; أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: جَاءَ نَفَرٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ صَاحِبَنَا لَنَا اشْتَكَى أَفْنَكُوِيَه؟ قَالَ: فَسَكَتَ سَاعَةً، ثُمَّ قَالَ: «إِنْ شِئْتُمْ فَأَكُوُوهُ، وَإِنْ شِئْتُمْ فَارْضِفُوهُ» يَعْنِي بِالْحِجَارَةِ

⁹⁷ Ahmed, b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/401.

⁹⁸ Buhârî, "Tib", 27; Müslim, "Cihâd ve's-Siyer", 101; Tirmizî, "Tib", 34; Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr*, 6/162; Beyhakî, *Sünen*, 2/562; Ebû Avâne Yakup b. İshâk b. İbrahim en-Nîsâbü'rî el-İsferânî, *Müstehteracü Ebî Avâne* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1998), 4/328.

⁹⁹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 21/254; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 8/380.

Sonuç

Çalışmada incelenen rivayetlerde görüldüğü üzere, yasak olan dağlamanın, Asr-ı saâdetteki Câhiliye'den kalma bir takım âdet ve inanışlarını ortadan kaldırmak; Müslümanları İslâm akidesine aykırı düşünce ve anlayışlardan uzak tutmak gibi gayelerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber hastalığın başka bir yöntemle tedavisi mümkünken dağlama yoluna başvurulması yasaklanmıştır. Ancak dağlamadan başka tedavi imkânı kalmadığı zaman söz konusu bu uygulamaya başvurmakta şer'î bir sakınca görülmediği tespit edilmiştir.

Dağlamanın yasaklanmasının gerekçe ve hikmetleriyle ilgili olarak; şifayı Allah'tan değil de dağlama uygulamasından beklemek, dağlama gerektiren bir hastalığı yokken bu yöntemi kullanmak, başka tedavi imkânları varken onları uygulamayıp direkt olarak dağlama yöntemiyle tedaviye yönelmek gibi bazı hususların hadis metinlerinde veya şerhlerinde beyan edildiği tespit edilmiştir.

Dağlama ile ilgili rivayetler hakkında yaptığımız araştırma sonucunda Sahihayn başta olmak üzere temel hadis kaynaklarında sahâbî râvileri farklı olan pek çok rivayetin bulunduğunu ifade etmek isteriz. Söz konusu rivayetlerin genel olarak sahih hadisin kriterlerini haiz oldukları cerh ve ta'dil âlimleri başta olmak üzere hadis alimleri tarafından sahih kabul edildiklerini belirtmek isteriz.

Dağlamayla ilgili olan bu hadisler arasında çelişki olmadığı hususu da çalışma neticesinde ortaya konulmuştur. Nitekim dağlamanın yasaklanmasıyla ilgili olan birinci gruptaki rivayetler ve dağlamayı serbest bırakan ikinci gruptaki hadisler incelendiğinde açık bir şekilde görülecektir ki her bir grubun konusu farklıdır. Her bir hadis kendi muvacehesinde değerlendirildiğinde, iç-dış bağlam dikkate alındığında ortada bir tearuzun olmadığı anlaşılmaktadır.

Netice itibarıyla; Asr-ı saâdette olduğu gibi günümüzde dahi bir hastalığı tedavi etmede daha hafif ve daha kolay yoldan bir tedavi imkânı varken dağlama ile tedavi uygun olmamakla beraber; dağlamanın dışında başka bir alternatifin olmadığı durumlarda bu yönteme başvurmada dinen bir sakınca bulunmadığı kanısına varılmıştır.

Kaynakça | References

- Abdurrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm es-San'â'nî. *el-Musannef*. 11 Cilt. Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1970.
- Abdurrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm es-San'â'nî. *el-Emâlî fi âsâri's-sahâbe*. Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.
- Acar, H. Volkan. "Türk Halk Hekimliğinde Akupunktur ve Bağlantılı Teknikler". *Lokman Hekim Dergisi* 6/1. 10-18. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mutftd/issue/43175/523709>
- Acıduman, Ahmed. *İbn Sina, Ebû'l-Kasım ez-Zehravî, Şerafeddin Sabuncuoğlu ve Tolatlı Mustafa Efendi'nin Eserleri Işığında 11. Ve 18. Yüzyıllar Arasında Nöroşirürji*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005. <https://avesis.ankara.edu.tr/yonetilen-tez/46145033-b064-4e80-8d04-6f9ae74d2465/ibn-i-sina-Ebûl-kasim-ez-zehravi-serefeddin-sabuncuoglu-ve-tokatli-mustafa-efendinin-eserleri-isiginda-11-ve-18-yuzyillar-arasinda-norosirurji>
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Aliyyülkârî, Ali b. Muhammed Ebû'l Hasen Nureddin el-Herevî el-Kârî. *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Misbâhi'l-mesâbih*. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2002.
- Atmaca, Veli. "Hadisler Çerçevesinde Cahiliyyede Majik Tedavi Geleneği'nin Kavramsal Boyutu". *Adana Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuilah/issue/4178>
- Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmet b. Musa b. Ahmet Bedreddin Aynî. *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Azîmâbâdî, Muhammed. *Avnü'l-ma'bûd*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Begavî, Ebû Muhammed el Hüseyin b. Mes'ûd. *Şerhü's-sünne*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyin Ali b. Musa. *es-Sünenü'l-kübrâ*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyin Ali b. Musa. *Şu'abu'l-imân*. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Reşad, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2016.
- Çiftçi, Halil – Çevik, Ebru vd. "Şanlıurfa Yöresinde Uygulandığı Şekli ile Dağlama". *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi* 13/2. <https://www.turkiyeklinikleri.com/article/tr-sanliurfa-yoresinde-uygulandigi-sekli-ile-daglama-42050.html>
- Ebû Avâne, Yakup b. İshâk b. İbrahim en-Nîsâbûrî el-İsferânî. *Müstehracü Ebî*

- Avâne*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1998.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2015.
- Elbânî, Ebû Abdurrahman Muhammed Nasuriddin b Hac. *Silsiletü'l-ehâdisü's-sahîha ve şey'un min fikhîha ve fevâidiha*. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1996.
- Durmuş, İlhamî. "Türk Kültür Çevresinde Dağlama Geleneği". *Millî Folklor Dergisi* 24/95. <https://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=95&Sayfa=111#:~:text=bu%20y%C3%B6ntem%20ve%20ad%20verilen%20bir%20aletle%20ger%C3%A7ekle%C5%9Ftirilmektedir>.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî. *el-Müstedrek ale's-Sahîhân*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Hamza Muhammed Kasım. *Menâru'l-kârî şerhu Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî*. 5 Cilt. Dımaşk: Mektebetü Dâru'l-Beyan, 1990.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Muhammed b. Muhammed. *Meâlimü's-sünen şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. 4 Cilt. Halep: Matbaatü'l-İlmiyye, 1932.
- Hindistan Din Şûrası Başkanlığı Alimleri. *el-Fetâva'l-Hindiyye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1892.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr el-Kurtubî en-Nemerî. *el-İstizkâr*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed el-Kurtubî en-Nemerî. *et-Temhîd*. 16 Cilt. Mağrib: y.y., 1967.
- İbn Battâl, Ebû'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- İbn Cevzî, Cemalettin Ebû'l-Ferec. *Keşfü'l-müşkil*. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, ts.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullâh b. Muhammed. *el-Musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr*. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1988.
- İbnü'l-Esîr, Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fi garîbi'l-hadis ve'l-eser*. 5 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1979.
- İbn Hacer, Şihâbüddin Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Maârif, 1956.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed Ebû Hâtim et-Temîmî el-Büstî. *Sahîhu İbni Hibbân*. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk es-Sülemî en-Nîsâbü'rî. *Sahîhu İbn Huzeyme*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 2003.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebi Bekir b. Eyyüp. *Zâdü'l-meâd fi hedyi hayri'l-ibâd*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-

- Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 15 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1988.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Te'vîlu muhtelefi'l-hadis*. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Abdurrahmân. *Sünenü İbn Mâce*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2015.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebû Fadl Cemaleddin. *Lisanü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- İbn Sa'd, Ebû Muhammed Abdullah. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru-Sâdır, 1968.
- Kadı İyâz, İyâz b. Musa. *İkmâlü'l-mü'lim bi fevâidi Müslim*. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefa, 1998.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekir. *İrşâdü's-sârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Mısır: y.y., 1905.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvatta'*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2011.
- Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve Mamer b. Ebî Amr Râşid el-Basrî. *el-Câmi'*. 11 Cilt. Beyrut: Meclisü'l-İlmi, 1981.
- Mübârekpûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm. *Tuhfetü'l-ah-vezî bi şerhi Câmi'i't-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2015.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2015.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc fi şerhi Sahîh-i Müslim b. Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1966.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *ed-Dîbâc ala Sahîhi Müslim b. Haccâc*. 6 Cilt. Suud: Dâru İbn Affân, 1996.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî. *Neylû'l-evtâr*. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1993.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-evsât*. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 26 Cilt. Mısır: Dâru'l-Hicr, 2001.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdi el-Hacrî el-Mısırî. *Şerhu Meâni'l-âsâr*. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1979.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. *Müsnedü Ebî Dâvûd Tayâlisî*.

4 Cilt. Mısır: Dâru'l-Hicr, 1999.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevra. *Sünenü't-Tirmizî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2015.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 18 cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006.

Zürkânî, Muhammed b. Abdulkaki. *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvatta'*. 8 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2003.